

ИНКИШОФИ НУТҚ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР ОМУЌИШИ ИБТИДОИИ ЗАБОНИ МОДАРИ *Иматзода Лутфия Махмадулло*, директори Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи маорифи Тоҷикистон; **Нурахмадзода Роҳила**, унвонҷӯи ПРМ ба номи Абдурахмони Ҷомии АМТ (Тоҷикистон, Душанбе)

РАЗВИТИЕ РЕЧИ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ В НАЧАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ РОДНОГО ЯЗЫКА *Иматзода Лутфия Махмадулло*, директор Института развития образования имени Абдурахмона Джамии Академии образования Таджикистана; **Нурахмадзода Роҳила**, соискателъ ИРО имени Абдурахмона Джамии АОТ (Таджикистан, Душанбе)

DEVELOPMENT OF SPEECH AND ITS SIGNIFICANCE IN THE INITIAL LEARNING OF MOTHER TONGUE *Imatzoda Lutfiya Mahmaddullo*, director of the Institute for Education Development named after Abdurahmon Jami under the Academy of Education of Tajikistan; **Nurakhmadzoda Rohila**, claimant for candidate degree of the Institute for Education Development named after Abdurahmon Jami under the Academy of Education of Tajikistan (Tajikistan, Dushanbe),
E-mail: rohila.n@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: инкишофи нутқ, омӯзиши забони модарӣ, нутқи ҷифоҳӣ, нутқи хаттӣ, методу тарзҳои омӯзиши, асарҳои бадеӣ, воситаҳои бадеият, маҳорати баёни фикр

Дар мақола масъалаи инкишофи нутқ ва омӯзиши забони модарии хонандагони синфҳои ибтидоӣ, нуқтаи назари олимони тоҷик, педагог-методистон оид ба методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ бо истифода аз методу усулҳои гуногун, аз ҷумла бо истифода аз асарҳои бадеӣ мавриди таҳлил қарор ёфтаанд. Қайд, мешавад, ки забони модарӣ воситаи муҳими муомила ва ифодаи фикр мебошад. Тазаккур меравад, ки омӯзиши забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ барои инкишофи нутқ, такмил ва бой намудани захираи лугавии хонандагон, аз худ намудани қоида ва шаклҳои грамматикӣ калимаю ҷумлаҳо, инчунин фаҳмидани мазмуни ҳар як калима, ибора ва ҷумла равона гардидааст.

Ключевые слова: развитие речи, изучение родного языка, устная речь, письменная речь, методы обучения, художественные произведения, художественные средства, выразительные навыки

В статье анализируется развитие речи и изучение родного языка у учащихся начальных классов, взгляды таджикских ученых, учителей и методистов на методы обучения родному языку в начальной школе с использованием различных методик, в том числе с использованием художественных произведений.

Отмечается, что родной язык является важным средством общения и выражения. Подчеркивается, что обучения родному языку в начальных классах направлено на развитие речи, обогащение словарного запаса учащихся, изучение грамматических правил, форм слов и предложений, а также понимание значения каждого слова, фразы и предложения.

Key words: speech development, learning the mother tongue, speaking, writing, methods of teaching, belles-letters literary production, belles-letters means, expressive skills.

The article dwells on the development of speech and the study of the mother tongue in primary school students, the views of Tajik scientists, teachers and methodologists on the methods of teaching mother tongue in primary school using various techniques, including the use of belles-letters literary production. It is noted that the mother tongue is an important means of communication and expression. It is emphasized that teaching the native language in primary grades is aimed at developing speech, enriching the vocabulary of students, studying grammar rules, forms of words and sentences, as well as understanding the meaning of each word, phrase and sentence.

Забон воситаи муҳими муомилаи байни одамон ва ифодаи фикр аст. Аз ин ҷиҳат ифодаи фикр ё нутқи хонандагон бояд пурмазмун ва дурусту фаҳмо баён шавад. Мақсади пешбарандаи

тамоми зинаҳои таълим, аз ҷумла таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ, инкишофи тафаккур, ташаккули фикри таҳлилиро эҷодӣ ва созандаю офаранда маҳсуб меёбад, ки асоси он аввал дар оила, минбаъд дар муассисаи таълимӣ гузошта мешавад.

Аз ҷиҳати педагогӣ - аз худ намудани забони модарӣ барои инкишофи ҳамаҷонибаи кӯдак, барои ташаккули шахсияти ӯ аҳамияти калон дорад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи забони давлатӣ" омадааст: «Забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикӣ аст. Ҳар як шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор аст забони давлатиро донад» [2]. Бинобар ин, дар шароити имрӯза барои дуруст ба роҳ мондани таълими забони модарӣ аз роҳи усулҳои истифода бурдан лозим аст, ки асоси инкишофи нутқи хонандаро ташкил намоянд.

Забони модарӣ воситаи муҳими муомила ва ифодаи фикр буда, вазифаи асоси таълими забони модарӣ инкишофи нутқ, такмил ва бой намудани захираи луғавии кӯдак, аз худ намудани қоида ва шаклҳои грамматикӣ калимаю ҷумлаҳо, инчунин фаҳмидани мазмуни ҳар як калимаю ҷумла мебошад. Дар ин давра бояд хонандагон соҳти забони тоҷикиро аз худ намуда, ҷумла, калима, ҳичо, овоз, ҳарф ва ба воситаи хат ифода шудани онҳоро амалӣ ёд гиранд, тарзи сохта шудани ҳичоҳо ва калимаҳои гуногунро омӯхта, ба маънои калимаҳо сарфаҳм рафта, захираи луғавиашон зиёд гардад, ба меъёрҳои забони адабии тоҷик нутқ қардарро омӯзонидани шаванд.

Бояд таъкид намуд, ки ҷунин ғояҳои баланд ва андешаҳои амиқи ду педагогӣ барҷаста - Коменский ва Песталотси оид ба омӯзиши забони модарӣ ва инкишофи нутқи кӯдакон минбаъд дар қор қарда баромадани методикаи инкишофи нутқ ва омӯзиши забони модарӣ дар муассисаҳои таълимӣ заминаи хуби илмию амалӣ гаштаанд.

Олим ва педагогӣ бузурги рус К.Д.Ушинский низ дар ин самт хизмати шоистае ба анҷом расонидааст. Ӯ каломии модарро «мактаби бузурги тарбия» номида, ҳамеша кӯшиш ба ҳарч додаст, ки фарзандон аз хурдӣ ба ин мактаб фаро гирифта шаванд. Дар ин маврид ҷунин қайд намудаанд: «Дар кӯдак бояд аввал нутқи шифоҳӣ ташаккул ёбад, то ки минбаъд барои нутқи хаттӣ он ҳамчун таҳкурсии хизмат кунад, ки маҳз дар ин замина ба онҳо грамматика таълим дода мешавад. Зеро омӯзиши грамматика ва имло аз кӯдакон тафаккури ташаккулёфта ва маҳорати баён намудани фикрро тақозо менамояд» [4].

Чараёни инкишофи нутқ ва омӯзиши забони модарӣ ҷун ду паллаи тарозу аз ҳам ҷудонашавандаанд, ҷунки забони модариро аз худ намуда, кӯдак на танҳо калимаҳо, балки мафҳумҳои зиёд, андеша, ҳиссиёт, образҳои адабӣ, мантиқ ва фалсафаи забонро аз худ мекунад ва - «дар давоми ду-се сол бе ягон мушкилӣ он қадар донише аз худ мекунад, ки ҳадди аққали онро дар давоми бист соли дигари омӯзиши боғайратона аз худ қарда наметавонад. Ҷунин аст педагогикаи машҳури халқ - каломии модарӣ» [5, с.77].

Дар даҳсолаҳои охир олимони тоҷик, педагог-методистон ба ҳалли масъалаҳои илми методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ ва болоӣ машғул буда, қисме аз ин методистон М.Лутфуллозода, Ф.Шарифзода, С.Аминов, С.Шербоев, Ф.Икромов, Э.Шарифов, Р.Мирзоев, И.Абдуллоев, Б.Боронов, Б.Ғаниева муаллифони китобҳои дарсии забони модарӣ низ мебошанд.

Нақши забони модарӣ ва таълими он, қабл аз ҳама, дар он аст, ки дар чараёни омӯзиши он равандҳои маърифатии хонандагон ташаккул меёбанд, ки он ба сифати таҳсилот таъсир мерасонад. Асоси таълими забони модариро дар синфҳои ибтидоӣ инкишофи нутқи талабагон ташкил менамояд, ки вазифаҳои аз худ қардани меъёрҳои забони адабӣ, малакаи хондану навиштан ва такмили маданияти нутқро дар бар мегирад. Дар ин маврид академик М.Лутфуллозода ҷунин қайд менамоянд: «Доира ва мазмуни инкишофи нутқ дар синфҳои ибтидоӣ ҳақиқатан ҳам васеъ ва ҳарҷониба аст. Инкишофи нутқро ба қори талабагон нисбат дода, онро ба тариқи зерин шарҳ медиҳем: аз тарафи хонандагон амалӣ, фаъолона аз худ намудани тарафҳои гуногуни нутқ (тарзи талаффуз, луғат, соҳти грамматика, нутқи алоқанок). Вале омӯзонанда ва назоратқунандаи чараёни инкишофи нутқи талабагон муаллим мебошад. Баробари он инкишофи нутқ нисбат ба фаъолияти педагог устокорона истифода бурдани ҷунин метод ва тарзҳои мебошад, ки дар бобати фаъолона аз худ намудани тарафҳои гуногуни забон ба талабагон ёрӣ расонда тавонанд» [3, с.384].

Дар ҳақиқат нутқи равон аз олами тафаккур ҷудонашаванда аст, зеро равонии нутқ ин равонии фикр мебошад. Ду намуди асосии нутқи шифоҳӣ маълум аст – диалогӣ (гуфтугӯи ду ё зиёда қас) ва монологӣ (гуфтугӯи худ ба худ, яъне гуфтори як одам), ки ҳар яки он вижаҳои худро дорад. Шакли нутқи шифоҳии диалогӣ ба таври гузориши саволу ҷавоб сурат мегирад, ки он ҷавоби нопурра ва кӯтоҳро талаб мекунад. Оҳангнокии талаффузи бурро ва таъсирбахш, киёфа ҷиҳатҳои маҳсули нутқи диалогист. Барои нутқи диалогӣ баҳусус маҳорати додани савол,

мувофиқи он шунидани ҷавоб ва ислоҳ кардани нутқи ҳамсӯҳбат зарур аст. Нутқи шифоҳии монологӣ ин нақли муфассал, пурра ва мунтазам мебошад. Бинобар ин, аз гӯянда талаб карда мешавад, ки ӯ ба мазмун ва мукаммалии нутқи даҳонӣ эътибор диҳад. Аз ин ҷиҳат, нигоҳ доштани возеҳӣ ва табиӣ будани нутқ бисёр муҳим аст [6,с.77].

Сарчашмаи муҳими инкишофи нутқи пурмазмун асарҳои адабиёти бадеӣ – афсона, ҳикоя, шеър, чистон, зарбулмасалу мақол, тегӯяку шумуракҳо ба ҳисоб рафта, захираи бои забон дар онҳо маҳфуз аст. Қувваи бузурги таъсирбахшандаи адабиёти бадеӣ ва эҷодиёти даҳонакии халқ чун анбана дар педагогикаи ватанӣ ва хоричӣ ҳамчун омилҳои асосии таълиму тарбияи насли наврас ва воситаи тавоноии инкишофи нутқи онҳо ба ҳисоб меравад. Асари бадеӣ ҳамчун воситаи асосии тарбияи фикрӣ, ахлоқӣ ва зебоии бачаҳо хизмат мекунад ва он ба инкишоф ва бой гардонидани нутқи кӯдак таъсири мусбат мерасонад.

Хонандагони синфҳои ибтидоӣ адабиёти бачагонро, ки ифодакунандаи орзуҳои омили онҳост, дӯст медоранд ва содаҳои равонии забон ва тарзи баёни адабиёти бачаҳо ба ақидаи мо, беҳтарин маводи таълимиест барои аз худ намудани забони модарӣ. Аммо синну сол ва дараҷаи маърифатҷӯии мактаббачаи хурдсол ба мо имкон намедиҳад, ки ҳар гуна асарро интихоб намуда, омӯзем, гоя ва образҳои бадеии онро таҳлил намоем. Дар синфҳои ибтидоӣ бештар навъҳои хурди бадеӣ, аз қабилҳои афсона, ҳикоя, очеркҳои бадеӣ, зарбулмасал, шеърҳои таронаҳои бачагона, ҳикояҳои ҳаётӣ, маишӣ, чистону зарбулмасалҳо, тегӯякҳо омӯхта мешаванд.

Дар вақти омӯختани ҳамаи гуна асарҳои марҳилаҳои зерин ба назар гирифта мешаванд:

- Сӯҳбати муқаддимаӣ.
- Аз ҷониби омӯзгор хондани матн.
- Ба қисми ҷудо карда хондани матн ва таҳлили пешакии ҳар қисм.
- Тартиб додани савол ё нақша.
- Шарҳи луғат
- Нақли мазмуни матн.
- Хониши ифоданоки қисми алоҳидаи матн.

Афсона - жанри паҳншудаи фолклорӣ аст, ки дар он таҳаюлотҳои баланди бадеии халқ инъикос ёфтааст. Ин жанр низ дар китобҳои синфҳои ибтидоӣ хеле зиёд дида мешавад, ки хонандагон шундан ва хондани онро дӯст медоранд. Хондани афсона на танҳо шавқи хонандагонро бедор менамояд, балки ташаккули нутқи даҳонӣ ва хоҳири онҳоро мустаҳкам мекунад. Моҳияти тарбиявии ин афсонаҳо боз аз он иборат аст, ки ҳангоми бозӣ кӯдакон аз забони персонажҳои афсона дар нутқи худ калимаҳои образнокӣ ҳамшакл (омоним), ҳаммаъно (синоним), зидмаъно (антоним) истифода фармуда, мазмуни онҳоро ба осонӣ мефаҳманд, ки ин ҳама дар хоҳири мустаҳкам нақш мебандад. Инчунин, онҳо ба мафҳуми зади мантиқӣ, мазмуну ифоданоки ва интонатсияи нутқ сарфаҳм мерафтагӣ мешаванд.

Хондани асарҳои бадеӣ аз қисми зерин иборат буда метавонад:

- Сӯҳбати муқаддимаӣ;
- Хондани асари бадеӣ аз ҷониби омӯзгор;
- Ба қисми ҷудо кардани асари бадеӣ ва шарҳи қисми;
- Тартиб додани савол ё нақша;
- Нақли мазмуни асари бадеӣ;
- Хониши ифоданоки асари бадеӣ;
- Ба нақшҳои ҷудо кардани асари бадеӣ ва хондани он;
- Такроран нақли мазмуни асари бадеӣ;

Дар хондан ва нақл кардани асари бадеӣ нақши омӯзгор басо муассир аст. Хонандагон ҳангоми хондан ва шунидани афсона, ҳикоя, шеър аз рафтору кирдори баъзе қаҳрамонҳо шод мешаванд.

Дарвоқеъ, хондани шеърҳои суруд ҳамеша барои кӯдакон шавқовар аст. Онҳо ба фаҳмидани ҳақиқати муҳит ёрӣ расонида, воситаи таъсиррасонӣ ба ҳиссиёти кӯдакон ба ҳисоб мераванд. Дар ин бобат адабиёти бачагонаи тоҷик аз шеърҳои суруд бой аст, ки онҳо воситаи тавоноии инкишофи нутқи кӯдакон шуда метавонанд. Қариб нисфи матнҳои бадеии китобҳои забони модарии синфҳои ибтидоӣ шеърҳои ташкил медиҳад, ки асосан шеърҳои бачагона буда, ба синну соли хонандагон мувофиқанд. Дар онҳо ҳаёти ҷамъият, одамҳои машҳур, тасвири табиат, паррандагон, ҳайвонот тараннум ёфтааст, ки қисме аз ин шеърҳои сужети муайян доранд. Барои фаҳмидани мазмуни шеърҳои омӯзгор ҳангоми сӯҳбати муқаддимаӣ доир ба ҳодиса ё воқеае, ки тасвир мешавад, бояд нақл намояд ва аз мазмуни шеърҳои чанд суҳан гӯяд. Инчунин ба хониши ифоданок диққати махсус диҳад, ки хусусияти барҷастатарини шеър аст ва аз хонандагон талаб

менамоёд, ки шеърро мисли наср нахонанд ва камбудии хонандагонро ислоҳ намуда, худи омӯзгор ба тариқи намуна шеърро қироат намояд [6, с.77].

Чистонро машқи инкишофи тафаккур гуфтан мумкин аст. Зеро барои ҷавоб гуфтан ба чистон фикр кардан, ақро кор фармудан лозим меояд. Ҳангоми ҷавоб гуфтан ба чистон кӯдакон калимаю ҷумлаҳои образнокро ба воситаи забон ифода намуда, нутқ, дониши худро инкишоф дода, ҷаҳонбинияшонро васеъ менамоёнд.

Чистон ҳисси кунҷковии хонандагонро бедор мекунад ва барои шавқовар гузаштани ҷараёни дарс роли калон мебозад. Шарҳи чистон аввал аз муаллим оғоз мегардад. муаллим чанд чистонро номбар карда ҷавоби онҳоро шарҳ медиҳад, монандии аломатҳои як ашё ва ашёи, дигарро зикр мекунад. Хонандагонро мустақилона фикр кардан маҷбур месозад, то ин ки чизи пинҳоншударо пайдо намоянд.

Байни бачагон тезгӯякҳое бештар паҳн шудаанд, ки дар рӯзҳои мо ба вучуд омадаанд. Бачаҳо ин асарҳои хурди фолклориро такрор ва ё ҳифз карда, талаффузи буррои фонемаҳо (овозҳо), калима ва ибораҳои мураккабро ёд мегиранд. Ба ғайр аз ин, ба дуруст гузаштани зада, риояи оҳанги суҳан малака ҳосил мекунанд. Собит шудааст, ки тезгӯякгӯи барои инкишофи узвҳои нафасгирии бачаҳо низ мусоидат мекунанд.

Дар илми адабиётшиносӣ зарбулмасал ва мақол яке аз намудҳои эҷодӣ бадеии халқ ҳисоб мешаванд. Зарбулмасал ифодаи кӯтоҳ, вале пурмазмун бадеист, ки дар он ҳикматҳои халқ инъикос ёфтааст.

Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ аз ҷиҳати мазмун ва тарзи ифодаи фикр ниҳоят гуногун буда, онҳо ҳодисаҳои иҷтимоӣ, таърихӣ, одату анъанаҳои миллӣ, андешаҳои панду ахлоқӣ ва меҳнатию маишии халқро дар худ инъикос менамоёнд. Истифодаи зарбулмасалу мақолро дар тарбия ва таълими кӯдакон таҷрибаи бойи халқ талаб менамоёд, ҳамчунин онҳо ба психология ва тафаккури миллии халқи тоҷик мувофиқат мекунанд.

Дар иртибот ба ҳамин нуқта, қимати тарбиявӣ ва бадеии асарҳои бачагона бо хусусияти дар худ таҷассум кардани образи бадеӣ, аз маҳорати ба вучуд овардани тасаввуроти аниқ дар бораи муҳит ва таъсир расонидан ба ҳиссиёт ва шуури инсон эҳсос мешавад. Чунки забони адабиёти бадеӣ хусусиятҳои ба худ хос: пурмазмунӣ, таъсирбахшӣ ва образнокро доро мебошад [1, с.58].

Суҳани бадеӣ асарро пуртаъсир мегардонад ва аз ҳамин сабаб мазмуни он дар шахс ҳассосии фикр эҳё ва шавқу завқро ба вучуд оварда, ҳамзамон хонанда ва шунавандаро тарбия мекунанд, нутқи гуфтугӯии ӯро бою ғанӣ мегардонад. Аз ин лиҳоз, мардум аз давраҳои қадим дар тарбияи фарзандони худ эҷодӣ бадеиро ба таври васеъ мавриди истифода қарор медоданд. Дар дили бачагон ба воситаи калом бадеӣ нисбат ба зебоӣҳои ҳаёт шавқу рағбат мепарвариданд, ҷиҳатҳои гуногуни моҳияти зиндагиро ба идроки онҳо мерасониданд. Хусусан, суруд ва таронаҳое, ки халқи тоҷик аз қадимулайём эҷод карда, ҳаёти худро бо рангҳои гуногун ба тасвир мегирифт, бо гузашти солҳо дар забони бачагон маъмул гашта, ба асарҳои дӯстдошташон табдил меёфтанд.

Барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ соҳиб гаштан ба нутқи мурағабӣ монологӣ як қатор маҳоратҳо, аз ҷумла маҳорат фаҳмидан ва дарк кардани мавзӯ, муайян кардани сарҳади онҳо истифодаи воситаҳои забон мутобиқи меъёрҳои адабӣ ва вазифаҳои гуфтор, пешакӣ ва ихтиёрӣ мурағаб намудани нутқ ва ғайра заруранд. Хонандагон бояд фикрашонро озодона баён карда, фикри дигаронро шунавида тавонанд. Аз ин ҷиҳат инкишофи нутқи талабагон на танҳо вазифаи дарсҳои забони модарӣ, инчунин вазифаи ҳамаи фанҳои таълимии синфҳои ибтидоӣ мебошад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Иmatoва, Л.М. Асосҳои методии таҳқиқи инкишофи нутқи мурағабӣ кӯдакони синни калони томактабӣ/Л.М.Иматзода.–Душанбе, 2012.-112 с.
2. Қонуни ҶТ "Дар бораи забони давлатӣ". Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №9-10.
3. Лутфуллозода, М. Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ/ М.Лутфуллозода. –Душанбе, «Собириён». 2013. - 513с.
4. Ушинский, К.Д. Первое знакомство с детским миром/ К.Д. Ушинский/Полн. собр. соч. в 11т. - М.;Л.; 1948, Т.4. - С.20-50.
5. Ушинский, К.Д. Избранные педагогические сочинения/К.Д.Ушинский.-М.,1954. – Т.2. - 468 с.
6. Эшонҷонов, А.Методикам таълими забони тоҷикӣ дар мактаби ибтидоӣ/ А. Эшонҷонов,М.Шукуров М, М.Раҳмонов.-Душанбе, Ирфон 1964.

REFERENCES:

- 1.Imatova, L.M. Methodological Grounds of the Study of Systematic Speech Development in Senior pre-School Children / L.M. Imatzoda. – Dushanbe, 2012. - 112 p.
- 2.Tajikistan Republic Law “On the State Language”. Tidings of Majlisi Oli of Tajikistan Republic, 2009, № 9-10.
- 3.Lutfullozoda, M. Grounds of Primary Tuition of Mother Tongue / M. Lutfullozoda. – Dushanbe: Sabiriyon, 2013. – 513 p.
- 4.Ushinsky, K.D. The first Acquaintance with Children`s World / K.D. Ushinsky / Completed Collection of Compositions. In 11 volumes. - M.; L .; 1948, - V.4. - P. 20 - 50.
- 5.Ushinsky, K.D. Selected Pedagogical Compositions / K.D. Ushinsky. - M., 1954. – V.2. - 468 p.
- 6.Eshonjonov, A. Tajik Language Methods of Teaching at Primary School / A. Eshonjonov, M. Shukurov M., M. Rahmonov. – Dushanbe: Cognition, 1964.